

(2) 130(2)
ad 10.11.38

6/6

History of Makahane. K44/11

K44/11

Nathanael Lalumbe

A vha ha Makahane

O toololwa nga Filemon Makahane a kha di tshilaho

1 Vha ha Makahane khosi ya mathomo ndi "Thovho-ya-pasi a i alulwi, hu alulwa mukumba wa kholomo. Gole-fulu Tshangamile Mukonousema-nanga." Ndi ene mboho i si na nanga, mboho Vhukalanga. A da a dzula thavhani i no pfi Tshiendeulu tsha Dyamakatsi (tsini na Ha-Makuleke). Dy.. ndi dzina la nwana wawe, uyu a beba Tshitutuvhale. Nwana wa Tshitutuvhale ndi Mavhepe. Nwana wa Mavhepe ndi Tshilamutungungu, o bebwa na Nelombe. Zwino ngavhuya khotsi Mavhepe a dzama, vhatu vha khetha Tshilamutungungu u vha khosi ha Makahane. Nge vha si pfane, Nelombe a shavha a ya shangoni la kule.

Ndi hone Tshilamutungungu a tshi vhona uri swina lawe a li tsheeho, a bveledza muvhuso muvhi wa uri vhatu vha fanela u lima dzunde vhe fhedzi. Vhasadzi vha fhira phanda vhe
2 fhedzi, vhanna vha sala nga murahu; fhedzi hu bamani. Ngauralo ho vhewa vhalavhelesi vhane vha tshimbila vha tshi sedza munwe na munwe kha vhanna a re na nyemulo ya u emula vhasadzi vha re fhedzi. Arali a vhonala o emulaho u pfi; "Kha a vhulawe ngaueri na kha vhasadzi vhanga u khou vha emula". U mbo di farwa a vhulawa na zwenezwo. A hu na milifho. Ane a pfana nae ndi uyo ane a dzhia mbilu yawe ya lavhelesa mushumo u swika vha tshi ambara.

Musi arali ho thavhiwa kholomo, mukumba u vhambiwa nga mapo, vho dzula duvhani vhanna fhedzi. Musi mukumba wo no oma hu takuwa munna a fara thanda a rwa ula mukumba nga maanda. Ane a ponyokisa mukumba mulomoni wawe o linganwa nga u fa.

3 Thavhani yenyo ho vha hu na tshiponi tshinwe tshine dzina latsho la pfi: Dumbula-zhou-dondindo, tsha mutsinga mulapfu, litshena, line la nga liovhelwa. li dzula milamboni. lo vha li na tshijaha kha luwa lwa thavha. Musi li tshi kudzela,

li ita li tshi toleliwa nga muthu o vhofohiwa khana nga
 nwenda wa Donga. Arali a wana e makumba u a litshiwa a
 pwashékana. Ngauri, vha tshi ita izwo, vhanwe vha fhasi,
 ndi vhone vhane vha sumbedza vha ntha nga tshanda uri
 litshani a we. Arali e mafhondo vha lidza mufhululu na
 phalaphala, hu di thoma vha fhasi. Zwino hu a kokodziwa a
 4 ya ntha o fara dzipfumi. A zwi liwi nga muthu arali e si
 khosi.

Nelombe e Vhukalanga a pfa phungo mmbi ya kuvhusele kwa
 mukomana wawe kuvhi, a diita tshilombe a di-funza na manwe
 maitete o fara banga li re na tshikwama, li na vhuhali thungo
 dzothe. A di-funza na kuposele kwa u posela ntha la
 vhuyelela la wela tshikwamani nga lothe tshi re kha khundu,
 li tshi bva ntha.. U ri: pinda-pinda, ndi hone li tshi wela
 tshikwamani nga lothe. O no guda a konesa hezwi, a vhuyelela
 hayani. A da hayani sa tshilombe, vhatu vha daho u vhona
 5 a sa athu u swika hayani, vha ya vha hanelela khosi vha ri,
 "Hu na tshilombe, a si u tshina hatsho, na vhunambi u na
 vhudele banga line a posela ntha la vhuyelela nga lothe
 tshikwamani." Zwino khosi ya ri, "Muthu uyo a si tshilombe,
 ndi murathu wanga, o rumiwa u da u mbulaya."

A ralo a tshi vhudza mukoma wawe, uyo murathu a di sendela
 a vhuya a da u swika musanda. Musi o swika musanda a ri kha
 mukoma, "Ndi funa u swikiswa musanda." Zwino khosi i tshi
 pfa haya mafhungo a mu tendela. Fhedzi ene khosi a si ye
 6 u vhona na u funa u vhone nae, u swika nwedzi u tshi fhela.
 Nga nwedzi wa vhuvhili khosi a ri kha mukoma wawe, "Vhudza
 vhatu nga shango uri vha ite halwa. Tshifhinga tshanga tsha
 u fa tsho swika." Mukoma a ri, "Ndi khwine ri fare muthu uyu
 ri mu vhulahe." Khosi a ri, "A zwi itei u vhulaha muthu o
 rumiwaho nga khotsi, na ene ndi nwana wa mme anga. Tshi re
 hone ingani halwa." Zwino mukoma a vhudza vhatu vhothe.

Duvha halwa ho fhela, ha disiswa khoroni ya musanda. Ha
 adziwa dzithovho u bva musanda u swika khoroni. Musi vho no

K44/11

7 adza a ya a takusa khosi. Ha takuwa dzinanga na mifhululu. Nelombe a tshi pfa hezwi a simesa u tshina na u imbelela, mifhululu ya pfala hothe na dzinanga, hu sa tsha pfala tshinwe. Zwino Nelombe a tshina a tshi sendela tsini ha khosi, u swika khosi i tshi dzula fhasi. Zwenezwo Nelombe a gwadama a losha khosi. Zwenezwo khosi ya ri ha Nelombe. "U vhona, ndi a zwi divha uri iwe wo rumiwa nga khotsi u vhona vhuvhi hanga uri u mbulahe. Fhedzi arali e iwe, wo vha u sa do nkona. Zwino nge

8 wa rumwa u do mbulaha namusi" Nelombe a ri, "A thi nga u vhulahi, a thi nga u vhulahi, nwana wa khotsi anga, wa mme anga," a fhedza nga u losha ene Nelombe. Khosi Tshilamutungu a vhudza mukoma a ri, "Kovha halwa." Zwa ralo. Vho no nwa Nelombe a thoma u tshina, mifhululu ya tangana. Ho vha ho thavhiwa na dzikholomo, dzinama dza kovhiwa.

Ha pfi, "Vhathu kha vha vhambe mikumba nga mano". Zwino Nelombe a tshi zwi vhona zwa mu vhilaedza a simesa u tshina a tshi ya tsini. Musi o no sendela tsini ha khosi a posela

9 lila banga ntha, li tshi vhuya a li dzhia nga tshanda a mbo di tumula mutsinga wa khosi, a fa.

Ha ri vhathu vha tshi zwi vhona, vha toda u shavha. Ene a ri, "Ni songo shavha." Vha dzula. A ri, "Dzhiani kholomo ri i thavhe." Musi yo no viwa, vhathu vha gidimela u vhamba mukumba nga mano. Ene a ri, "Vhadani dzimbambo." Zwino vho fhedza u vhada, a rola mbambo dzila a vhamba ngadzo. O no fhedza a ri, "Rolani inwe ya mboho ri thavhe, ine mukumba wayo wa do putela khosi i tshi switwa." Zwino vho fhedza u swita khosi, ha vuwa mudzinginyo muhulu, vhathu vhothe vha balangana, hu si dihwe he vha shavhela hone, hu tshi na ene Nelombe.

10 Tshilamutungu o vha e na munwe nwana we a vha a tshi dzula Nzhelele a no pfi: Mashande wa mikutu Nzhelele. Onoyo o a pfa uri shango la ha Makahane lo fa, vho vhulahana. Vhathu vha hone vho balangana. Vhanwe vho no vha Tshakhuma, vha khou lwa na Vhangona. Na ene a phalala lushaka lwa hawe a tshi bva

44/11

Nzhelele. Musi vho no kunda Vhangona vho dzhielwa shango lavho la Tshakhuma, a mala musadzi a no pfi Nyamushaa, wa lushaka lwa ha Makahane. Ndi hone Nyamushaa a vha na vhana. Nwana wa tanzhe o vha a tshi pfi Malidzi. A tevhelwa nga Mamuhuwalala, ene a tevhelwa nga Madadzhe, ene ndi Tshigwadi wa musidzana, ndi Matalise, o tahiswa nga Mukalanga a shavha nae u swika la namusi.

Nyamushaa o no hula a vhuzelela hayani Tshakhuma a tshi bva Nzhelele. Khotsi a mu nea kushango ku no pfi Ha-Tshipengapenga.

Zwone e henefho, munna a dzama, vhana na vhone vho no vha vhahulwane, vho no vha na vhasadzi, vha amba na mme vha ri, "Rine ri funa u vhuzelela shangoni la makhulu washu." Zwino vha takuwa, vha da ha Mutele vha ri, "Ro da uri ri funa u ya shangoni la makhulu washu." Mutele a ri, "Vhona, ndo swika zwino a thi athu u vha na mavhuthu. Shango lanu nga thungo ya vhukovhela lo no vha la Ne-Tshulu. Nga thungo ya
12 vhubvadvha ndi Makuleke, nga afha Lumano hu na Tshikhuna o newa nga Lutsinga, ho sala thavhani fhedzi. Litsha ndi thome u vhudzisa." A vhudzisa, avho vha ri kha Mutele, "Ih."

Ngavhuya Mutele a pfa uri vho tenda khole, vha funa u mu fara vha vhulaha. Mutele a ri, "Humani, nne ndi thundu, a thi koni u ni isa.

Ndi hone vha tshi huma vha ya vha dzula Tshanzhe. Zwino Nyamushaa a kuvhanganya vhana a ri, "Vhonani, nne zwino ndi a fa, hone ndi tshi fa, ndi do fa masiari. Hone Tshikhuna na Makuya Ne-Tshulu a vha nga switiwi kha shango heli. Nne ndi tshi fa na tavhanye u ntswiya naho hu masiari. Inwi ni tuwe ni ye ha Mudzhadzhi ha makhadzi wapu", ngauri Mudzhadzhi ndi nwana wa Makahane, ene khosi ya Vhuluvhedzi.

Ha ri nga linwe duvha vhasadzi vha vha vha tshi khou kuya luvhele nga maguyo, ene a da a dzula nga vhukati havho o fuka davhuha, a thoma luimbo lu no pfi: "Vho-Mavhipe vha no dya zwa ku ba milalani." Ndi uri "Vho Mavhipe vha la zwa u tswa milalani

K44/11

vha la zwa u tswa mulalani", o vha a tshi goda a imba. Tshikhuna ndau shimba-gulu i no gomelapi u re thovhela i no gomela Nyalungondi thavha ya thovhela ni elelwa uri a zwi fhisi. Vhusiwana vhu na vhuṭungu, muthu a tshi dzhielwa shango lawe Thulamile."

Musi vha tshi imba zwenezwo ene mukegulu a mbo di fa. Vhanna vho vha vho ya mulamboni, munwe wa avho vhasadzi a ya u vha vhidza. Vha tshi swika vha mbo di doba malembe a u mu swita. Murathu a ri, "A no ngo zwi pfa naa uri ri fanela u tuwa ra ya ha Mudzhadzhi?" Ndi hone vha tshi takuwa vha ya

14 Mianzwi nge vhakomana vha vha vho mala vhasidzana vha Mianzwi. Vho-makhulu vha tshi vha vhona vha ri, "Hai ni yafhi, dzulani fhano, ni songo ya Vhuluvhedzi." Vhakomana vha tenda u dzula. Murathu ene a mbo di fhira a ya ha Mudzhadzhi, makhadzi wawe. O no tuwa, ha da vhulwadze vhu no pfi: Tshigabela, u fara khundu. Vhala vhakomana vha mbo di fa vhothe.

Zwenezwo ha Mudzhadzi, ha ri linwe duvha vhusiku a pfa u vhidziwa nga zwidahadzane, zwa ri, "Maḍadzhe!" Ene a gidima a vula nḍu uri a vhone ane a mu vhidza. Zwa ri, "Tswalēla o togē, u nyaka u ri vhona na, sepela u yē go sirutu si rwale kōsō." Hu ambiwa goloi.

Ndi hone a tshi huma a da Tshitungulu a wana Rasikhuthuma o vhuēlela Tshitungulu, ngauri o vha o pandelwa. A fhira a

15 ya ha Mihane a dzula hone nwaha muthihi. A tshi humbela uri vha mu farise u mu vhuēdzedza shangoni, zwa konḍa. A humela Tshitungulu a rola nwana wawe wa musidzana a mu isa ha Dzhiwawa Luonde, a ri "Asuyu musidzana, ndi' ndi a uri ni rmabe Mabunyu, ndi' mpfariseni ni nyise hangei Vhubunyuni ni rambe Mabunyu a lwe na maswina anga, uri ndi wane shango la makhulu wanga." Musadzi wa Dzhiwawa a ri, "Iwe Dzhiwawa, litsha Maḍadzhe a tuwe na nwana wawe, a zwi itei ṭhoho ya muthu u i ita ngauralo." Vha litsha.

Nga murahu ha izwo a vhuya a da Tshitungulu a rola fumi la malembe a ya ha Mhinga a ri, "Ndi funa u vhuēlela shangoni."

16 Dzinduna dza hana, ene a ri, "Ndi do u luvha." Naho zwo ralo, a vho ngo tenda. A huma a vhuzelela Tshifungulu a dzula nwaha. A dovha a vhuzelela na fumi la bonndo a ri, "Ndo vhuya ndi dinwa nga zwitungulo." Lutsinga a vhidza vho-khotsi-munene, vhone vha hana vha ri, "Arali o vha e Mutonga ane ri nga mu nea nwana washu a dzula e musadzi wawe; zwino hufha e Munyai, a ri funi."

Ndi hone Lutsinga a tshi ri, "Hai iwe, ni a ofhesa onoyu muthu muthihi ane na sokou ofha fhedzi. Thavhani a ri yi, hone, arali a tshi lwa ri nga lwa nae." Lutsinga a ri, "Tshimbila u ye shangoni lau." Ndi hone a tshi ya a da a dzula hu no pfi Magovhani.

Nwaha ndi hone a tshi fhirela thavhani a dzula nwaha, nga murahu ha nwaha a bva thavhani a wela Luvuvhu a dzula thavhani i no pfi Vhuthuthu. Zwino ha da Simon Mambada o vhaho o rumiwa u tshimbidza fhungo la Mudzimu ha Makuya na ha Mutele e na Paulus Ligonuba, vha swika hone. Khosi Makahane a vha tangedza a ri, "Hezwi ndo zwi vhona Vhulovhedzi, ndi funa uri ni vhudze vhafunzi vha rumele muthu a de a funze fhano."

Musi vho swika Mavhola vha vhudza mufunzi Wessmann. Mufunzi a rumela Nathanael Jalumbe hone. Makahane na nduna yawe vha thoma u ndzhena pfunzoni. Khosi a lovhedzwa nga dzina la u
18 pfi August Makahane. Nduna na ene a lovhedzwa nga la Simeon Mulindathavha.

Musi a tshi dzama a kuvhanganya vhana vhawe vhothe, a ruma uri hu vhidziwe nwana wawe Mukonde wa tanzhe o vhaho e Tshifungulu. Nwana a lenga u da, a dovha a ruma munwe nwana a ri, "Ndi tsha di kana." Ndi hone mudinda a amba nga u ralo a ri, "Zwino u songo da, u fanela u lifha mulandu wa Samuel Netshifungulu, ndi wone mulifho waue." Makahane a ri, "Zwino ndi a fa, fhedzi ni songo shavha ndala i daho. Hu do da ndala khulu fhano shangoni," a ralo a fa.

Ngavhuya nwana Mukonde a da, vha mu vhudza ula mulandu,

a u lifha.

Vhana vha Maḡadzhe Tshigwadi Makahani ndi Mukonde na
 19 Manngwe na Tshishonge. Ha dzheniswa Manngwe, Mukonde a vha
 makhadzi. Zwenezwo hu wa ndala khulu ya Matshona, Nathanael
 Jalumbe o no vha Ha-Mutele. Nga ndala iyo Mukonde a pfulutshela
 Tshidzivhani tsha Ratombo. Mammphwe a ya Ha-Mutele. Ndi hone
 Mammphwe a tshi bva Ha-Mutele, a ya ha khaladzi. O swika hone
 a dzula. Hone musadzi wawe a shavha a funa u vhuzelela Ha-
 Mutele nga u vha e nwana wa Mutele. A mu tevhela a mu wana
 ndilani, a humisa musadzi na vhana. A vhuya a ya tsimuni,
 musadzi a dovha a shavha, a si tsha mu wana. Zwino ene o vhuya
 a ya doroboni, a lovha hone Krugersdorp.

Ngavhuya Mukonde a pfuluwa e Tshidzivhani a ḡa Ngwenani
 ya Mapholi. A bva Ngwenani a ḡa Tshakhuma tshitasini. Vha
 dzhena pfunzoni na vhana na vhaduhulu, vha tevhela na vhana
 vhalala na mme. Vha shandukela makhadzi, vha ya ha Masia. Makhadzi
 a sala Tshakhuma. Ndi hone Mukonde a ri, "Nḡe ndi funa u isa
 marambo manweni. Zwino vho swika ha Mhinga, Makuwa vha vha
 21 hanela u ya thavhani, vha dzula Magovhani nwaha muthihi. Nga
 nwaha we vhathu vha pandelwa nga vhalavhelesi vha dziphukha,
 Nyamazane, vha ya ha Makahane he khotsi a lovha hone. Nga
 murahu khosi mulavhelesi wa dziphukha a vhona mbilaelo ya
 mukegulu a ri, "U fanela u vhuya." Ndi hone a vhuya Magovhani
 u swika a tshi dzama. A onesana na vhaduhulu vhawe, a vha
 nea zwifhiwa zwa nduhu dzo devhiwaho, a nea vhaduhulu vhavhili
 a ri, "Nḡe ndo tuwa." Ngavhuya a dzama. Vhana vhawe vha sala
 Magovhani. Ngavhuya vhana vha dinwa nga dziphukha dzi tshi
 la mavhele, vha pfulutshela Ha-Makuya nga nwaha wa 1937.